

CHET EL BOLALAR ADABIYOTI

Mustaqil mamlakatimizda kattalar adabiyotining ajralmas bir bo'lagi bo'lgan bolalar adabiyotining rivojlanishi, har tomonlama boyib borishida tarjima asarlarining o'rni, ahamiyati katta. Negaki tarjima asarlarini o'qigan har bir yosh kitobxonning dunyoqarashi, fikri, tasavvuri boyib, o'sha xalqlarning yashash sharoitlari, urf-odatlari, orzu-intilishlari bilan oshno bo'ladi.

Asrlar osha xuddi ertak kabi eldan elga, tildan tilga o'tib, dillarni yashnatib yurgan „Qizil Shapkacha“ (Sh. Perro), „Robinson Kruzo“ (D. Defo), „Gulliverning sayohatlari“ (J. Swift), „Dyumchaxon“ (X. Andersen), „Oltin baliq“ (A. S. Pushkin), „Tom Soyerning boshidan kechirganlari“, „Shahzoda va gado“ (M. Tven), „Kapitan Grant bolalari“, „Ostin-ustun“ (J. Vern), „Don Kixot“ (J. Servantes) kabi asarlar yosh qalblarda olamga nisbatan qiziqishlarini jo'sh urdirib yuboradi.

XX asrda bunyod etilgan „Maugli“ (R. Kipling), „Kichkina Shahzoda“ (A. de Sent-Ekzyuperi), „Katta va kichik Karlson“ (A. Lindgren), „Toshkent — non shahri“ (A. Neverov), „Vinni Pux“ (A. Miln), „Ahmoq sichqoncha haqida ertak“ (S. Marshak), „Uch baqaloq“ (Y. Olesha), „Quvnoq bolalar“ (B. Kerbo-boyev), „Doktor Aybolit“ (K. Chukovskiy), „Chipollining sarguzashtlari“ (J. Rodari), „Styopa amaki“ (S. Mixalkov), „Kim bo'lsam ekan?“ (V. Mayakovskiy), „Bilmasvoy quyosh shahrida“ (N. Nosov) singari olam kezib yurgan asarlar o'zbek kitobxon bolalarida katta taassurot qoldirmoqda.

Yuqorida tilga olingan asarlar yosh kitobxonni nimagadir o'rgatadi, nimagadir da'vat etadi. Bu asarlarning ko'pchiligida ona-Vatanga muhabbat, uning ozodligi va baxti uchun jon fido qilish („Uch baqaloq“), noshukr bo'lmaslik, ota-ona pand-nasihatiga quloq solish („Ahmoq sichqoncha haqida ertak“), inson va insonga mehr („Maugli“), tabiatni asrash, hayvonot olamini sevish („Doktor Aybolit“), o'ziga pishiq-puxta bo'lish, ichki sirlarni o'zgalarga oshkor qilmaslik („Qizil Shapkacha“), namunali o'qish, kasb-hunar egasi bo'lish („Kim bo'lsam

ekan?), sergak, tadbirkor, quvnoqlikka intilish („Quvnoq bolalar“)dek oliyjanob g'oyalarning yotishi bolalarning tarjima asarlariga nisbatan bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini o'stiradi.

Italiyaning butun jahon bolalari taniydigan yozuvchisi J. Rodari (1920—1980) qalamiga mansub „Chipollinoning sarguzashtlari“ asarini huzur qilib o'qimagan o'zbek kitobxonlari bo'lmas kerak. Chipollino Chipollonning o'g'li. Uning yettita akalari ham bor edi. Chipolletto, Chipollotto, Chipollochcho, Chipolluchcho va boshqa piyoz xonadonining o'g'illari shular jumlasiga kiradi. Ayonki, qayerda piyoz bo'lsa, o'sha yerda ko'zlarda nam bo'ladi. Chipollinolar uncha keng bo'lmagan bir yashikdek joyda istiqomat qilar edilar. Mabodo uylarining oldidan olifta zodagonlar o'tib qolgudek bo'lsalar, darhol dastro'mollari bilan burunlarini berkitib, ko'zlaridan yosh oqizib o'tib ketardilar. Negaki ular piyozning achchiq hidiga chiday olmas edilar-da!

Ana shunday quvnoq kuychining „Hunarning hidi qanaqa?“ degan she'ri bog'chalarimiz dasturidan uzoq yillardan beri joy olib keladi. She'r quvnoq misralar asosida qurilgan bo'lib, o'quvchini bir o'qishda, tinglashda o'ziga rom etib oladi. Boshda kitobxon: „Iya, hunarning ham hidi bo'ladimi?“ deyishi tabiiy. Lekin she'rni o'qigach, tinglagach, Rodariga ishonadi, qoyil qoladi, xulosa chiqaradi.

HUNARNING HIDI QANAQA?

Har hunarning o'zicha
Bordir hidi — belgisi.
Novvoyxonadan kelar
Xamirturushning isi.
Ustaxona yonidan
O'tib qolsang-chi agar,
Yangi taxta, payraha
Hidi dimoqqa tegar.
Bo'yoqchida bo'yoqning
Hidi bo'ladi har xil.
Oynachidan esa doim
Zamazka hidi anqir.
Shoferning kurtkasidan

Benzin hidi keladi.
Ishchining kiyimidan
Kelar mashina moyi.
Qandolatchidan esa
Mag'izning hidi kelar.
Doktorning xalatidan
Anqir xushbo'y dorilar.
Omoch ortidan asta
Dalada yurar dehqon.
Tuproq va o'tloq hidi
Bo'lar unda har qachon.
Baliqchining ustidan
Dengiz hidi chiqqanday.
Faqat bekorchilarning
Hidi bo'lmas hech qanday.
Ishyoqmas boy qanchalik
Atir sepsin. behuda!
Bolalar! Uning hidi
Qo'lansa bo'lar juda!

Sharl Perro

(1628 — 1703)

Buyuk fransuz shoiri va tanqidchisi Sharl Perro badiiy ertak asoschisi sifatida ma'lum va mashhurdir. U o'zining „Qizil Shapkacha“, „Zolushka“ va „Etik kiygan mushuk“ asarlari bilan jahonga tanildi.

Sh. Perro badiiy ertaklar ijod etishdan oldin xalq og'zaki ijodini mehr va ishtiyoq bilan chuqur o'rgandi. Shuning uchun ham u o'z ertaklarida xalq udumlarini dadil ilgari surdi. Perro qahramonlari o'z mehnatsevarliklari hamda saxiyliklari bilan ajralib turadilar. G'arazgo'ylik, maqtanchoqlik, qizg'an-chiqlik o'rnini yaxshilik, mehribonlik bosib ketishi hamon kitobxonni shod etib kelmoqda.

Sharl Perrodan bor-yo'g'i 11 ertak saqlanib qolgan. Qaysi ertagiga nazar tashlamang, barchasida bolalar zavq oladigan qirralar bor ekanligini darrov payqaysiz. Dunyoda uning „Etik kiygan mushuk“ ertagini o'qimagan yoki ertak asosida yaratilgan multfilmni miriqib tomosha qilmagan bola topilmasa kerak.

Ertakda aqllilik, bilimdonlik, topag'onlik kabi fazilatlar ulug'lanadi. Boshqa asarlari kabi Sh. Perro bu ertakda ham folklor an'alariga sodiq qoladi. Ertak qahramoni tegir-monchining kenja o'g'li Karabas fahm-farosat, aql bilan ish ko'rib, o'z murod-maqсадiga yetadi, baxtiyor bo'ladi.

Sharl Perroning barcha personajlari yorqin, pishiq-puxta tasvirlangani bilan ajralib turadi. Ularning ko'pchiligi odamlarni, hayvon-u parrandalarni sevib, erkalab, e'zozlaydigan oliyjanob bolalardir. Zolushkani („Zolushka“) olib ko'raylik. Uni o'gay ona-yu qizlar hush ko'rmaydilar, xolos. Qolgan barcha jonzot Zolushkani juda sevadi. Uning o'z baxtini topib, osoyishta turmush kechirishini istaydi. Zolushka juda chiroyli, odobli, shirinso'z, kamtarin, odamlarga, jonivorlar-u parran-

dalarga nisbatan mehribon. Uning bunday fazilatları, mehnat, halollik va poklik bilan hayotda o'z o'rnini topishi, sevganiga turmushga chiqib baxtli bo'lishi ertak tinglovchisida yaxshi taassurot qoldiradi.

Sh. Perro ijodida „Qizil Shapkacha“ alohida o'rinda turadi. Ertak nihoyatda ta'sirli va jozibalidir. Muallif Qizil Shapkachani tabiiy va jonli holda tasvirlashga katta e'tibor beradi. Ertak qahramoni bolalar ko'z o'ngida dunyoda tengi yo'q, juda yoqimtoy qizcha qiyofasida gavdalanadi. Bo'ring yovuzligi, surbetligi, uning kampir qiyofasiga kirib olishi ertak tinglovchi har bir bolada chuqur nafrat hislarini qo'zg'aydi.

Boshqa ertaklarda bo'lgani kabi „Qizil Shapkacha“da ham voqea yaxshilik bilan tugashi bolalarning quvonchiga quvonch qo'shadi.

Sharl Perroning „Havorang soqol“, „Bob“, „Eshak terisi“, „Uyqudagi malika“ kabi ertaklari xuddi „Qizil Shapkacha“ kabi bolalarning sevimli asarlariga aylangan.

QIZIL SHAPKACHA

Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir qishloqda jajjigina bir qizcha bor ekan: u dunyoda tengi yo'q, juda yoqimtoy qiz ekan. Oyisi uni jonidan ham yaxshi ko'rar ekan, buvisi bo'lsa undan ham yaxshi ko'rar ekan.

Buvisi nevarasining tug'ilgan kuni munosabati bilan qizchaga bitta qizil shapkacha sovg'a qilibdi.

O'shandan beri qizcha qayoqqa borsa, shu chiroyli, yangi qizil shapkachasini kiyib borar ekan. Shuning uchun qo'ni-qo'shnilar uni ko'rganda:

— Ana, Qizil Shapkacha kelyapti! — der ekanlar. Bir kuni oyisi somsa pishirib, qizchaga aytibdi:

— Qizil Shapkacha, mana bu somsa bilan kuvachadagi yog'ni buvingga oborib bergin, eson-omonligini bilib kelgin.

Qizil Shapkacha kiyinib, buvisini ko'rgani narigi qishloqqa ketibdi. U o'rmondan o'tayotsa, oldidan bir Bo'ri chiqib qolibdi. Bo'ri Qizil Shapkachani yamlab yuborgisi kelibdi-yu, lekin botinolmabdi, chunki shu yaqin orada o'tinchilar daraxt kesib yurar, boltalarining taraq-turuq ovozi eshilib turar ekan.

Bo'ri qizdan:

— Qizil Shapkacha, qayoqqa ketyapsan? — deb so'rabdi.

Qizil Shapkacha bo'lsa, o'rmonda to'xtab, Bo'ri bilan gaplashishning qanday qo'rqinchli ekanini bilmas ekan. Shuning uchun ham u Bo'ri bilan salomlashibdi-da, keyin:

— Buvimni ko'rgani ketyapman, buvimga mana bu somsalar bilan kuvachada yog' olib boryapman, — debdi.

— Buvingning uyi uzoqdami? — deb so'rabdi Bo'ri.

— Ha, ancha uzoqda, — deb javob beribdi Qizil Shapkacha, — tegirmon orqasidagi qishloq bor-u, hov ana, eng chekkadagi uyni ko'ryapsanmi — o'sha.

— Yaxshi, — debdi Bo'ri, — men ham buvingni ko'rib kelaman. Manavi yo'ldan boraman, sen bo'lsang anavi yo'ldan bor. Ko'ramiz, kim oldin borarkan.

Bo'ri eng yaqin yo'ldan g'izillab chopib ketibdi. Qizil Shapkacha bo'lsa, eng uzoq yo'ldan ketibdi.

Qizcha yo'lma-yo'l to'xtab, gullar teribdi, guldasta yasabdi. Qizil Shapkacha hali tegirmon yo'lga yetmagan ekan, Bo'ri kampirning uyiga yetib kelib, eshikni taqillatibdi.

— Kim? — deb so'rabdi kampir.

— Men nevarangiz Qizil Shapkachaman, — deb javob beribdi Bo'ri, ovozini ingichka qilib. — Siznikiga mehmon bo'lib keldim, somsa bilan kuvachada yog' olib keldim.

Kampir bu vaqt to'shakda kasal bo'lib yotgan ekan. U chindan ham Qizil Shapkacha kelgandir deb o'ylab, shunday debdi:

— Jonginam, ipni tort, eshik ochiladi!

Bo'ri ipni tortibdi — eshik ochilibdi. Bo'ri chopib borib, kampirni bir yamlab yutib yuboribdi. Bo'ri judayam och ekan, negaki u uch kundan beri ovqat yemagan ekan-da.

Keyin Bo'ri eshikni yopib, kampirning to'shagiga kirib yotibdi-da, Qizil Shapkachani kuta boshlabdi. Tezda Qizil Shapkacha kelib, eshikni taqillatibdi.

— Kim? — deb so'rabdi Bo'ri.

Qizil Shapkacha Bo'riining xunuk ovozini eshitib, avval qo'rqibdi, keyin: buvim tumov-pumov bo'lgandir, — deb o'ylab, javob beribdi:

— Men nevarangiz Qizil Shapkachaman. Sizga somsa bilan kuvachada yog' olib keldim.

Bo'ri yo'talib olib, ingichka ovoz bilan:

— Ipni tort, jonginam, eshik ochiladi. — debdi.

Qizil Shapkacha ipni tortgan ekan eshik ochilibdi.

Qizcha uyga kiribdi. Bo'ri bo'lsa ko'rpaga burkanib olib debdi:

— Somsani stolga, kuvachani tokchaga qo'y, o'zing yonimga kelib yot! Juda charchagandirsan?

Qizil Shapkacha bo'ri bilan yonma-yon yotib, undan so'rabdi:

— Voy, buvijon, qo'llaringiz buncha uzun?

— Seni mahkamroq quchoqlash uchun, jonginam!

— Buvijon, oyoqlaringiz buncha katta?

— Tezroq chopish uchun, jonginam!

— Buvijon, quloqlaringiz buncha katta?

— Yaxshiroq eshitish uchun, jonginam!

— Buvijon, ko'zlaringiz buncha katta?

— Seni yaxshiroq ko'rish uchun, jonginam!

— Buvijon, tishlaringiz buncha katta?

— Seni tezroq yeb qo'yish uchun, jonginam!

Qizil Shapkachaning dod-voylashiga qaramay, ochko'z Bo'ri uni shippagi va qizil shapkasi bilan qo'shib yutib yuboribdi.

Baxtni qarangki, shu vaqt uy yonidan o'tinchilar o'tib qolishibdi.

Ular shovqin-suronni eshitib, uyga bostirib kiribdilar va bo'rini o'ldiribdilar. Keyin uning qornini yorsalar, ichidan Qizil Shapkacha bilan buvisi eson-omon chiqishibdi.

Jonatan Svift

(1667 — 1745)

„Gulliverning sayohatlari“ romani bilan jahonga tanilgan J. Svift Irlandiyaning poytaxti Dublinda ruhoniylar oilasida tavallud topdi. 1698- yilda ona yurti Angliyaga keladi. Bu yerda yaqin qarindoshi, yozuvchi, davlat arbobi sifatida faoliyat ko'rsatayotgan Vilyam Templga kotiblik qiladi, yaxshi-yomon odamlar bilan tanishadi, hayotning past-balandini o'rganadi, Vilyam Templning boy kutubxonasi bilan foydalanadi. Dublinga qaytgan Svift bu yerda universitetning diniy fakultetiga o'qishga kiradi. Uzoq yillar Dublin ibodatxonasi noziri vazifasida xizmat qiladi, badiiy ijod bilan shug'ullanadi. Richard Stil tomonidan nashr etiladigan „Laqma“ hajviy jurnalida she'r va hikoyalari bilan ko'zga tashlana boshlaydi.

Natijada adibning „Kitoblar jangi“, „Bochka haqida ertak“, „Movutfurush ertaklari“ kabi romanlari yuzaga keldi. Svift o'nlab roman, ocherk, pamiilet va boshqa asarlar yozgan bo'lsa-da, ammo u faqat „Gulliverning sayohatlari“ asari bilan keng kitobxonlar ommasiga tanildi.

Bu asar zamirida Svift o'z zamonasidan, o'sha davr Angliyadagi chirkin turmushdan, urf-odatlaridan, davlat siyosatidan, fan va madaniyatning tubanligidan qattiq kuladi. Asar mazmunining teranligi, obrazlarning quy-maligi, lavhalarining ma'no va mazmunga boyligi uch asrdan ziyodroq vaqtdan beri yosh kitobxonlarga katta estetik shavq va zavq bag'ishlab keladi.

Asar qahramoni mittivoilar o'lkasida Tog' odamga aylanadi. Oyog'i ostida liliputlar uymalashadi. Gulliverning ro'molchasida chavandozlar ot o'ynatadi, qahramon 600

ta to'shakda uxlaydi. Darozlar o'lkasida esa Gulliverning o'zi mitti bo'lib qoladi va kichkina quticha sandiqda yashaydi. So'ng sandiqchani burgut changalida osmonga olib chiqib ketadi. Gulliver otlar o'lkasiga borib qoladi. Bu yerda otlar odamlarni minib yuradi... Gulliver afsonaviy joylarga borib, ajoyib-g'aroyib fantastik voqealarni boshidan kechirsa-da, uning xarakteri, fe'l-atvori, ichki dunyosi nihoyatda haqqoniy, realistik bo'yoqda chiziladi. U liliputlar o'lkasidagi ahmoqona tartib-qoidalarga norozilik bildirmay, ularga boshqa fuqarolar qatori bo'ysunadi. Faqat hayoti xavf ostida qolgandagina quvlik qilib, qochib ketishga muvaffaq bo'ladi.

Swiftning qahramoni zamonasining sofdil, insonparvar, haqiqatgo'y vakili. U Liliputiyada ekan, bosqinchilik urushlariga qarshi chiqadi. Gulliver yerli aholiga yordam berishga, maslahatlarini ayamaslikka tayyor. U o'zining kamtarligi, samimiyligi bilan kitobxonning muhabbatini qozonadi.

Gulliver o'tkir aql egasi, u hamma yerda ko'rgan-kechirganlarini chuqur idrok etadi. Qahramon o'zi sayohat qilib yurgan mamlakat amaldorlarining zolim bosqinchi ekanligiga qarshi bo'lsa, o'tmishning Brut singari ajoyib respublikachilari bilan faxrlanadi. Qahramon obrazidagi bu xususiyatlar yozuvchining erkin, ijtimoiy tuzum tarafdori ekanligini ko'rsatadi. Gulliver obrazining xalqchilligi ana shunda.

GULLIVERNING SAYOHATLARI

(Romandan parcha)

„Antilopa“ degan uch machtali kema Janubiy okeanga suzib ketdi.

Kema vrachi Gulliver kemaning orqa tomonida turib, durbin bilan pristanga qaradi. U yerda uning xotini va ikki bolasi: Jonni degan o'g'li bilan Betti degan qizi qolgan edi.

Gulliver dengizda ko'p sayohat qilgan. U sayohat qilishni sevardi. Maktabda o'qib yurgan vaqtlaridayoq, otasidan kelgan pullarning hammasini deyarli dengiz xaritala-

riga va chet mamlakatlar haqida yozilgan kitoblarga sarf qilardi. U geografiya va matematika fanlarini astoydil o'rganardi, chunki bu fanlar hammadan ko'ra dengizchi uchun zarurdir.

Otasi Gulliverni o'sha vaqtdagi londonlik mashhur bir vrachga o'qishga bergan edi. Gulliver unda bir necha yil o'qidi. Lekin dengiz haqida o'ylashini qo'ymadi.

Vrachlik ishi unga qo'l kelib qoldi: o'qishni tamomlagach, „Qaldirg'och“ degan kemaga vrachlik xizmatiga kirib, shu kemada uch yarim yil yurdi. So'ngra „Umidbaxsh“ nomli katta kemada Sharqiy va G'arbiy Hindistonga bir necha martalab sayohat qildi.

Dengiz safarida Gulliver hech qachon zerikmasdi. U kemadagi o'z hujrasida uyidan olib chiqqan kitoblarini o'qir, qirg'oqqa chiqqan mahallarida esa begona qabilalarning turmush kechirishlarini tomosha qilar, ularning tili va urfodatlarini o'rganar edi. Safardan qaytishda u yo'lda ko'rgan-kechirgan hodisalarini mufassal yozib borardi.

Gulliver bu galgi dengiz sayohatiga chiqishda ham kattakon qo'yin daftarini yoniga solib oldi.

Bu daftarning birinchi betida: „1699- yil 4- mayda kema bilan Bristoldan jo'nab ketdik“, deb yozilgan edi.

„Antilopa“ Janubiy okeanda haftalab, oylab suzib yurdi. huzurbaxsh esgan shabada Gulliverning quvonchiga quvonch qo'shdi. Xullas, sayohat ko'ngildagidek bo'ldi.

Biroq kunlarning birida kema Sharqiy Hindistonga o'tayotganida juda qattiq bo'ronga uchradi. Shamol va to'lqinlar kemani qay tomonga surib ketayotgani ma'lum emasdi.

Kemada esa oziq-ovqat va suv tugay deb qolgan edi.

Charchoq va ochlikdan o'n ikki matros o'ldi. Qolganlarining ham tinka-madori qurib bitdi. Kema to'lqinda qattiq chayqalib, yong'oq po'chog'iday o'ynardi. Bo'ronli qorong'i kechalarning birida shamol „Antilopa“ni suv tagidan chiqib turgan katta qoyatosh tomonga surib ketdi. Matroslar bu hodisani vaqt o'tgandan keyingina sezib qoldilar. Kema qoyatosh qirralariga urilib, parcha-parcha bo'lib ketdi.

Faqat Gulliver bilan beshtagina matros qayiqchaga tushib omon qoldi.

Ular shu yaqin orada quruqlik borligini bilardilar, shuning uchun o'sha yerga yetib olishni ko'zladilar. To'lqinlar ustida harakat qilaverib, kuchlari obdan quridi. To'lqinlar esa tobora kuchaymoqda edi, nihoyat, eng baland bir to'lqin kelib, qayiqchani to'ntarib yubordi. Gulliverni suv ko'mib ketdi.

U suv betiga chiqqanda, yon-verida hech kimni ko'rmadi. Uning barcha hamrohlari suvga cho'kib ketgan edi. Yolg'iz qolgan Gulliverni shamol va to'lqin qayoqqadir oqizib ketaverdi. U oyog'ini dam-badam pastga uzatib, suv tagini bilmoqchi bo'lsa-da, biroq oyog'i suv tagiga yetmasdi. Uning endi suzishga sira ham madori qolmadi, ichlari liqliq suvga to'lgan, ust-bosh, oyoq kiyimlari uni suv tagiga tortardi. Bo'g'ziga suv tiqilib, dami qayta boshladi.

Shu paytda to'satdan oyoqlari qattiq yerga tekkanini sezib qoldi.

Bu sayoz joy edi. Gulliver suv tagidagi qumda ehtiyotlik bilan asta-sekin yura boshladi.

Yurish tobora yengillashaverdi. Oldin suv Gulliverning kiftidan kelardi, keyin beliga tushdi, nihoyat atigi tizzasidan keladigan bo'lib qoldi. Gulliver, qirg'oq juda yaqin bo'lsa kerak, deb o'ylagan edi, lekin bu joyning tagi nishab bo'lgani uchun, Gulliverga yana uzoq vaqt tizzasidan suv kechishga to'g'ri keldi. Nihoyat, suv bilan qum orqada qoldi. Gulliver juda yumshoq va maysa o'tlar bilan qoplangan ko'kalamzorga chiqdi va yerga yonboshlab, qattiq uyquga ketdi.

Gulliver uyg'onganda hamma yoq yop-yorug' edi. U chalqanchasiga yotgani uchun oftob uning xuddi yuziga tushib turardi.

U ko'zini uqalamoqchi bo'lgan edi, qo'lini ko'tarolmadi; turib o'tirmoqchi bo'lgan edi, qimirlayolmadi.

Uning qo'ltiqlaridan ikkala tizzasigacha butun badani chilvirlar bilan chandilgan; qo'l-oyoqlari ustiga esa chilvirdan qilingan to'r tarang tortilgan; barmoqlari chilvirlar bilan mahkam bog'lanib, uzun va quyuq sochlari ham yerga qoqilgan qoziqchalarga chandib tashlangan edi.

Gulliver xuddi to'rga tushgan baliqqa o'xshardi. „Hali ham uyquda ekanman“, deb o'yladi u.

Shu choq oyog'i ustida allanima xuddi sichqon singari pildirab yura boshladi. Hash-pash deguncha bu narsa Gulliverning qorniga chiqib olib, undan ko'kragida sekin-sekin emaklab yurdi, endi iyakka chiqib kelayotir, Gulliver „Bu nima ekan?“ degandek qilib, ko'z qirini soldi.

Ajabo, bu nima o'zi?

Uning xuddi iyagi oldida kichkinagina qurollangan china-kam odamcha turibdi.

Lekin bu odamcha bodringdan katta emas. Bundaylarning beshtasi Gulliverning kaftiga bemalol joylasha olardi.

Birinchi odamcha ketidan yana qirqtachasi Gulliver ustiga chiqib oldi.

Gulliver hayronlikdan qichqirib yubordi.

Odamchalar hovliqib-oshiqib, tumtaraqay qochishdi.

Ular qochib ketayotganlarida qoqilib yiqildilar va o'rinlaridan yana turib, o'zlarini birin-ketin yerga otdilar.

Ikki-uch daqiqa hech kim Gulliverga yaqin kelmadi. Faqatgina uning qulog'iga xuddi chigirtkalarining chirillashiga o'xshash tovush eshitilib turdi.

Lekin odamchalar tezda yana dadillanib, Gulliverning oyoqlariga o'rmalab chiqa boshladilar. Ulardan jasurrog'i esa Gulliverning betiga tirmashib chiqib, uning iyagiga nayza bilan bir turti hamda ingichka va aniq ovoz bilan:

— Gekina degul! — deb qichqirdi.

— Gekina degul! Gekina degul! — degan ingichka tovushlar har tomondan eshitila boshladi.

Gulliver tushunolmadi.

Gulliver shu zaylda chalqanchasiga uzoq yotib qoldi va qo'l-oyoqlari kesakday uyushib ketdi.

U bor kuchini yig'ib, chap qo'lini yerdan uzib olishga intildi.

Nihoyat, yuzlarcha ingichka, pishiq chilvirlar bog'langan qoziqchalarni sug'urib, qo'lini ko'tardi.

Shu on allakim pastdan turib:

— Tolgo fonak! — deb chiyilladi.

Birdan Gulliverning qo'li, yuzi va bo'yniga yuzlarcha o'q yog'ildi.

Odamlarning o'qlari igna kabi ingichka va o'tkir edi.

Gulliver ko'zini yumdi va tunga qadar shu taxlitda qimirlamay yotishga qaror qildi.

„Qorong‘ida bo‘shanish osonroq bo‘ladi“, deb o‘ylagan edi u, biroq maysazorda tunni kutishga imkon bo‘lmadi.

Gulliverning o‘ng qulog‘i yaqinida, xuddi birov taxtaga mix qoqayotganday, allanarsaning tez-tez tiqillagan tovushi eshitildi.

Bolg‘achalarning tiqillashi bir soatcha davom etdi.

Gulliver boshini burib, yoniga qaray degan edi, chilvir va qoziqlar imkon bermadi. U boshi yonida hozirgina yasalgan taxta minbarchanigina ko‘rdi.

Bir necha odamcha shu minbarga zinapoya yasadi.

So‘ngra odamchalar qochib ketishdi va uzun to‘n kiygan boshqa bir odamcha zinapoyadan sekin-sekin minbarga chiqdi.

Uning ketidan yana bir odamcha chiqaverdi. Bunisining bo‘yi oldingisining yarim belidan kelardi. Bu odamcha oldindagisining uzun etaklarini ko‘tarib chiqmoqda edi. Usaroy xizmatidagi bola bo‘lsa kerak. Bola Gulliverning jimjilog‘icha kelardi.

Eng keyin minbarga qo‘llarida o‘q-yoy ko‘targan ikki mergan chiqishdi. Uzun to‘nli odamcha:

— Langro degul san! — deb uch marta qichqirdi va keyin qayin daraxtining bargiday kichkina bir qog‘oz o‘ramini ochdi.

Shu onda Gulliver yoniga odamchalardan elliktasi yugurib kelib, uning sochlariga chandilgan chilvirlarni qirqib tashladilar.

Gulliver boshini burib, uzun to‘nli odamchanning o‘qi-shiga quloq sola boshladi. Bu odamcha xatni uzoq o‘qidi va uzoq gapirdi. Gulliver bundan hech narsa tushunmadi. Lekin shunday bo‘lsa ham, bo‘sh qo‘lini ko‘kragiga qo‘ydi va „xo‘p“ deganday qilib bosh qimirlatdi.

U o‘z oldida har holda biron mo‘tabar odam turganini, aftidan qirol elchisi ekanligini payqadi.

Gulliver dastavval elchidan ovqat berib to‘yg‘azishlarini iltimos qilmoqchi bo‘ldi. Kemadan ajragandan buyon u tuz ham totmagan edi. Panjasini ko‘tarib, qayta-qayta lablariga tegizdi.

Uzun to‘nli odamcha, chamasi, Gulliverning bunday qilganiga tushungan bo‘lsa kerak, minbarchadan tusha turib, Gulliver yoniga bir necha uzun narvon qo‘yishni buyurdi.

Oradan chorak soat ham o'tmay, yuzlarcha hammol oziq-ovqat solingan savatchalarni shu narvonlar orqali Gulliver yoniga olib chiqib uyishdi.

Savatchalardagi ovqatlar: kattaligi no'xatdek keladigan necha ming dona mayda non, har biri yong'oqdek keladigan to'ng'iz nimtalari, qovurilgan jo'jalardan iborat bo'lib, har qaysi jo'ja go'shti pashshadan ham kichkina edi.

Gulliver ikki nimta bilan uchta kulchani birga yutib yubordi. U qovurilgan beshta ho'kiz go'shti, oftobda qoqlangan sakkizta qo'y, dudlangan to'qqizta cho'chqa va ikki yuzdan ortiq g'oz va jo'jalarni yedi.

Gulliverning qo'lga ikki bochka vinoni yumalatib keltirdilar.

Bochkalar juda katta bo'lib, har biri stakanday edi.

Hash-pash deguncha, Gulliver bir bochkaning, so'ng-ra ikkinchisining qopqog'ini ko'chirib tashlab, bir-ikki qultum yutish bilan ikkala bochkani ham bo'shatdi.

Vinodan so'ng Gulliverni tezda uyqu bosdi. U uyqu aralash yon-veridagi odamchalarning o'z ustidan u yoq-bu yoqqa chopib yurishlarini, tog'dan tushgandek ustidan o'mbaloq oshib tushishlarini, tayoqlar va nayzalar bilan qitiqlashlarini va uning u barmog'idan bu barmog'iga sak-rashlarini sezib yotardi...

Aka-uka Grimmlar

Aka-uka (Yakob 1785—1863, Vilgelm 1786—1859) Grimmlar Margburg universitetida o'qib yurgan chog'lari-dayoq nemis tarixi va madaniyati, huquq va morfologiyasi, xalq og'zaki ijodi hamda til va adabiyot bilan shug'ullana boshladilar.

O'qish, o'z ustlarida qattiq ishlash Grimmlar uchun baxt yo'li bo'ldi. Ular avval Gettingen, keyinchalik esa Berlin universitetining professorlari bo'ldilar. Yakob nemis tili tarixi grammatikasi bilan mifologiyani, Vilgelm esa nemis adabiyoti va xalq og'zaki ijodini o'rgana boshladilar. Nemis xalq og'zaki ijodining gullab-yashnashiga, olam kezishiga bir ko'prik yasadilar. Nihoyat, 1812-yilda Grimm-lar tomonidan yaratilgan ertaklarning birinchi jildi „Bolalar va oilaviy ertaklar“ yuzaga keldi. 1815-yilda ikkinchi jild, 1822-yilda esa har ikkala jildni umumlashtiruvchi, uchinchi jild bosilib chiqdi.

Grimmlar ertaklarning ko'pchilik qismini bevosita ertak aytuvchilardan tinglab, ba'zilarini esa dehqonlar bilan suhbatlashib yozib oladilar. Xalqdan olingan ertaklarning har biri Grimmlar tomonidan qayta ishlanib, badiiy tus berilib, yana xalqqa qaytariladi.

Grimmlarning uch jildlik kitoblariga ikki yuzdan ortiqroq ertaklar jamlangan bo'lib, unda mualliflar ko'proq afsonaviy, maishiy va hayvonlar haqidagi ertaklarni umumlashtirishga harakat qilganlar. Har bir ertakda saxiylik, mehnatsevarlik, botirlik kabi fazilatlar bilan birga, qo'rroqlar ustidan kulish, dangasalik va yolg'onchilikni qattiq qoralash birinchi o'rinda turadi. Shunisi ham quvonchliki, ko'pincha, bu ertaklarning

asosiy qahramonlari shoh va shahzodalar emas, balki kambag'al, beva-bechoralarning o'g'il-qizi, cho'pon yoki askar bo'ladi. Ular o'zlarining ibratomuz ishlari bilan ertak tinglovchida chuqur taassurot qoldiradilar.

Aql bilan ish ko'rish, bilimdonlik mavzulari „Tilla g'oz“, „Shishadagi arvoh“, „Uch aka-uka“ ertaklarida yaxshi aks ettirilgan.

Grimmlarning dunyoga mashhur bo'lgan „Zolushka“, „Qorqiz“ ertaklarining qahramonlari hammadan turki yeydigan, so'kish eshitadigan va eng past, qiyin yumushlarni bajaradigan qizlar bo'lib, ertak davomida o'zlarining halol mehnatlari, yoqimli so'z va tabassumlari bilan baxtiyor bo'ladilar.

„Yalqov Geys“, „Gansning baxti“, „Botir tikuvchi“, „Yosh pahlavon“, „Bremen musiqachilari“ kabi ertaklari o'zbek bolalarining ham sevimli asarlariga aylanib qolgan.

BIR XURMACHA SHAVLA

Bor ekan, yo'q ekan, bir qizcha yashar ekan.

Qizcha bir kuni o'rmonga maymunjon olib kelish uchun bordi va u yerda bir kampirni uchratdi.

— Assalomu alaykum, — dedi qizcha kampirga.

— Menga rahm etib maymunjoningni bersang-chi!

— Mana oling — dedi qizcha.

Kampir maymunjonni yeb bo'lib:

— Sen menga maymunjon berding, men ham senga biron narsa sovg'a qilaman. Mana senga xurmacha, sen unga qarab „Bir, ikki, uch, Xurmachada shavla pish“ deysan. Shunda u shirin, mazali shavla pishira boshlaydi! Shundan so'ng ayta-sanki, „Bir, ikki, uch, Pishirishdan kech“. Xurmacha shavla pishirishdan to'xtaydi.

— Rahmat, buvi, — dedi qizcha va xurmachani olib, uyiga — onasining oldiga ketdi.

Onasi bundan juda suyundi.

Mehnatsiz, ovarasiz, hamma vaqt shirin va mazali shavla bo'lsa-yu, tag'in nega suyunmasin?

Bir vaqt qiz uydan qayoqqadir ketdi. Onasi bo'lsa xurmachani o'z oldiga qo'yib:

— Bir, ikki, uch, Xurmachada shavla pish, — dedi. Xurmacha shavla pishira boshladi. Ko'p shavla pishirdi. Onasi to'yib-to'yib yedi. Xurmacha esa shavlani hadeb pishiraverdi.

Lekin onasi „Bir, ikki, uch, Pishirishdan kech“ deyishni esidan chiqarib qo'ygan edi. Xurmacha hamon shavla pishiraverdi. Uy ham shavlaga to'ldi, uy oldi ham, tom da ham shavla, hatto ko'chalar ham shavlaga to'ldi, u hamon to'xtamay, shavla pishiraverdi. Onasi juda qo'rqdi va qizchasiga yugurdi. Lekin yo'lda issiq shavla daryo bo'lib oqqani uchun o'tish juda qiyin edi. Yaxshiyam qizchasi uydan uzoqda emas edi. Qizcha ko'chadagi voqeadan xabardor bo'lib darrov uyga yugurdi. Juda qiyinlik bilan kelib, eshikning halqasidan ushlab ochdi va: „Bir, ikki, uch, Pishirishdan kech,“ deb qichqirdi.

Shunda xurmacha shavla pishirishdan to'xtadi.

Ammo xurmacha shunday shavla pishirdiki, kimning qishloqdan shaharga borishiga to'g'ri kelgan bo'lsa, unga bu shavla shaharga yetguncha kifoya qilar edi.

Hech kim bundan shikoyat qilmadi. Chunki shavla juda shirin va mazali edi.

TULKI BILAN G'OZLAR

Bir kuni Tulki o'tloqqa kelibdi. O'tloqda ajoyib, semiz-semiz g'ozlar sayr etib yurgan ekan. Tulki ularni ko'rib, juda sevinib ketibdi-da:

— Maza bo'ldi, hozir hammangni yeyman! — debdi.

G'ozlar esa:

— Tulkijon, bizlarni yema, rahm qil! — deb yalinishibdi.

— Rahm qilish-a, bo'lmagan gap. Hammangni yeyman, — dedi yana Tulki.

G'ozlar endi qanday qilib qutulsak ekan, deb o'ylab qolishibdi.

Shunda bittasi:

— Tulkijon, o'lish oldidan bitta qo'shiq aytishimizga ruxsat ber. Qo'shiqni aytib bo'lganimizdan keyin hammamizni yeysan. Hatto o'zimiz qarshingda qator tizilib turamiz, semiz-ozg'inligimizni tanlashing oson bo'ladi, — debdi.

— Mayli, qo'shiq aytsanglar ayta qolinglar, — debdi Tulki.

Dastlab bitta g'oz qo'shiq aytibdi. Uning qo'shig'i mana bunaqa uzundan uzoq ekan: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“

Undan keyin ikkinchi g'oz jo'r bo'libdi: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“

Undan keyin uchinchi g'oz: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“

Ulardan so'ng to'rtinchisi xonish qilibdi: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“

To'rtinchi g'ozdan keyin beshinchi g'oz ham: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“ — deb qo'shiq boshlabdi.

Oxiri hamma g'ozlar birgalikda qichqirib, „g'a-g'a-g'a“lashishga tushibdi: „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a!..“

Qachonki g'ozlar qo'shig'i tamom bo'lsa, ertak ham tugaydi. Shundagina tulki g'ozlarni yeydi.

Biroq aqli g'ozlar qo'shiqni to'xtatishni o'ylashmabdi. Ular hozir ham „G'a-g'a-g'a, g'a-g'a-g'a“, deb qichqirib turishgan emish.

Aleksandr Sergeyevich Pushkin

(1799 – 1837)

Har bir xalqning donishmandligi va qalb nazokatini o'zida mujassamlantirgan shoiri bo'ladi. Rossiyada inson ma'naviy olamining musavviri, shubhasiz, Pushkindir. U nurga intilib, doim ozodlik uchun kurashuvchi shoir, buyuk optimist bo'lib yetishdi. Rus xalqining yana bir buyuk shoiri Aleksandr Blok: „Pushkinning nomi naqadar jarangdor“ deb ta'riflagan edi.

A. S. Pushkin xalq og'zaki ijodini bolalikdan berilib o'rgandi. Buloqdek qaynab-toshgan xalq og'zaki ijodi shoirning ilhomiga ilhom qo'shdi. Kelajakda mashhur shoir bo'lib, jahonga tanilishida boy manba bo'lib xizmat qildi. U, ayniqsa, o'zining ertak-dostonlari bilan yosh kitobxonlarning hurmat-olqishiga sazovor bo'lib kelmoqda.

A. S. Pushkin o'zining „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak“ (1831), „Baliqchi ham baliq haqida ertak“ (1833), „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak“ (1833), „Oltin xo'roz haqida ertak“ (1834) kabi ertak-dostonlari bilan jahon bolalar adabiyoti xazinasini yanada boyitdi.

Yuqorida biz ta'kidlab o'tgan asarlarning hammasi boy va rang-barang xalq og'zaki ijodi ta'sirida yuzaga kelgan. Bu asarlar zamirida faktik materiallar yotganligini ko'ramiz. Masalan, shoir „Ajoyib bolalar“ xalq ertagi asosida „Shoh Saltan haqida ertak“, „Qurumsoq kampir“ ertagi va rus xalq folklorining to'plovchilaridan biri V. Dal hikoya qilib bergan sujet asosida „Baliqchi ham baliq haqida ertak“, „Sehrli ko'zgu“ ertagi asosida „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak“, uzoq yillar xalqni ayovsiz ishlatib, unga rahm-shafqat nima ekanligini bilmay o'tgan va uning hatto pok

xizmatlarini o'zida mujassamlantirgan „Shabarsha batrak“ asosida „Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak“ yotganligini ko'ramiz. Bu ertaklarning hammasi shoirning ijodiy laboratoriyasida ishlanib, sayqallanib, yanada o'qi-mishli, ta'sirli qilib yaratilgan.

A. S. Pushkin oddiy, mehnatkash xalqni yaxshi ko'radi, uni iloji boricha himoya qilishga, yon bosishga harakat qiladi. Shuning uchun ham uning ertak-dostonlarida xalqqa bo'lgan cheksiz hurmat tuyg'usi barq urib turadi.

Dadon shohni oling („Oltin xo'roz haqida ertak“). U g'irt ahmoq. Na xalqni sevadi va na farzandlariga mehribon otalik qila oladi. Dadon o'taketgan darajada maishatparast va kaltabin. U butun podsholigidan, xalqidan, farzandlaridan o'zga yurtli makkora ayolni ustun qo'yadi. Buni xalq, xudo kechirmaydi. Natijada shoh xalq qahr-g'azabiga duchor bo'ladi. Oltin xo'roz tepkisidan halok bo'lgan shohga birovning rahmi kelmaydi, aksincha, shohning o'limi ularga shodlik va ozodlik baxsh etadi.

Pop („Pop va uning xizmatkori Balda haqida ertak“) obrazini shoir juda mahorat bilan ko'rsatib berdi. Tekinxo'r, ochko'z, o'zgarlar hisobiga umr kechiradigan bir pastkash kimsa ekanligini keskin ochib tashlaydi. Unga qarama-qarshi qilib oddiy va halol, mehnatkash va bahodir yigit Balda obrazini ijod cho'qqisiga ko'taradi.

Ikki qahramonning bozordagi o'zaro suhbatidanoq kitobxon kim qanday odam ekanligini darhol sezadi:

„Bo'lsin oshpaz, otboqar ham duradgor,
Ayt-chi, bunday arzon malay qayda bor?“
Balda debdi: „Yaxshi malay bo'layin,
Bergan obi-yovg'oningga ko'nayin.
Xizmatimga haq to'laysan shu xilda:
Peshanangga uch chertaman bir yilda“.
Pop bo'lsa-chi ancha o'ylab qolipti,
Peshanasin qashib qo'li tolipti.
Pop o'ylarmish: bir gap bo'lar — to'lar haq,
Chertkildan chertkilar ham qilar farq.
Balda qo'ygan shartiga ko'nib, debdi pop:
„Bu shart senga va menga ham ma'qul xo'p:
Endi mening hovlimda kun ko'raver,
G'ayrat bilan xizmat qilib yuraver“.

Ha, hayotda har bir narsaning, jumladan, tekinxo'rlik, ochko'zlikning ham poyoni, oxiri bor. Kaltabin pop chertkini yeb halok bo'ladi.

„Baliqchi ham baliq haqida ertak“ dostonida shoir pok muhabbat mangu bo'lishini orzu qiladi. Boylik, mansab deb o'tgan kunni unutmashlikni istaydi. Bundan tashqari, kimki halol peshana teri to'kib boylik ortirmasa, birovlar hisobiga boyiydigan bo'lsa, u hech qachon yuqmasligini, birovniki birovnikiligicha qolib ketishini kampir qismati bilan chog'ishtirib hikoya qiladi. Yer yuzi, butun olam hukmroni bo'lib olgan kampir cholni mensimaganligi uchun, ochko'z va badbaxtligi uchun yana eski hammom, eski tos bilan qolib ketaveradi:

Qaytdi kampir yoniga axir.
Ko'rsa, tag'in o'sha yerto'la,
Bo'sag'ada o'tirar kampir,
Qarshisida teshik tog'ora.

Rostgo'y, haqiqatni yoqlovchi shoir „O'lik malika va yetti bahodir haqida ertak“, „Shoh Saltan haqida ertak“ asarlarida haqiqat bir kun emas, bir kun o'z o'rnini topadi, hamma baxtli bo'ladi, degan fikrni ilgari suradi.

A. S. Pushkinning xalq og'zaki ijodiga asoslanib yozgan „Ruslan va Lyudmila“ asari ham bolalar qalbiga ancha yaqin turadigan dostonlardan biri hisoblanadi. Rus ertaklari, qo'shiqlari, afsonalari bu g'aroyib asarga favqulodda go'zal mazmun bergan. Yuksak insonparvarlikni o'zida mujassamlashtirgan yorqin iste'dod egasigina shunday asar yarata olardi.

Mashhur rus romantik shoiri Jukovskiy „Ruslan va Lyudmila“ dostoni nashr etilgach, Pushkinga „G'olib o'quvchimga mag'lub murabbiydan“ deb yozilgan portretini sovg'a qiladi. Bu buyuk shoir dahosiga, qaysiki ustozdan g'olib kelib va zamondan ilgarilab ketgan kurashchan Insonga berilgan xolisona baho edi.

Mana shuning uchun Pushkinga rus xalqining mangu, otashin shoiri bo'lib qolmoq baxti nasib etdi.

BALIQCHI HAM BALIQ HAQIDA ERTAK

O'tgan chog'da dengiz bo'yida
Chol va kampir umr surgandi.
Yerto'lada — eski uyida
O'ttiz uch yil birga turgandi.
Chol to'r solib ovlarkan baliq,
Kampir esa yigirar urchuq.
Chol dengizga to'r soldi bir gal,
Baqa yaproq ilindi yolg'iz.
To'r solganda chol ikkinchi gal,
Ilindi-ku dengiz o'lani.
To'r solganda chol uchinchu gal,
Chiqib keldi bir chavoq baliq,
Jo'n baliqmas, naq oltin baliq.
Oltin baliq xuddi odamday,
Tilga kirib, yolvorib qoldi:
„Qo'yib yubor dengizga, bobo,
Katta to'lov to'layman senga.
Ko'ngling ne tilasa, bergayman“.
Hayron bo'ldi chol, qo'rqib ketdi,
Rosa o'ttiz uch yil ovladi baliq,
Ammo baliq so'zlaganin u
Eshitmagan edi umrida.
Chol baliqni qo'yib yubordi,
Shunday dedi unga mehribon:
„Oltin baliq, tangri yor bo'lsin,
Kerak emas menga to'loving,
Mayli tushgil zangor dengizga,
Erkin-erkin o'ynab yuraver!“
Chol qaytdi-da kampir yoniga,
Aytidi shundoq qiziq mo'jiza:
„Tutib oldim bugun bir baliq,
Jo'n baliqmas, naq oltin baliq.
Baliq tilga kirib so'zladi,
Ko'p yalindi qo'yib yubor, deb.
O'z uyiga — yashil dengizga.
Katta to'lov to'layin, dedi.
Ne istasang berayin, dedi.

Men olgani botinolmadim,
Qo'yvordim zangor dengizga".
Cholni qarg'ay boshladi kampir:
„Ey tentak chol, go'l, devona chol!
Ololmabsan baliqdan to'lov!
Hech bo'lmasa bitta tog'ora —
So'rab olmaysanmi undan sen,
Tog'oramiz teshik-ku axir!“
Chol jo'nadi zangor dengizga,
Mavj urmoqda dengiz qarasa,
Ham chaqirdi baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
„Nima kerak senga, chol bobo?“
Ta'zim bilan javob berdi chol:
„Podsho baliq, holimga achin,
Xo'p urishdi kampirim meni.
Tinchlik bermas, qariding demas,
Kerak emish yangi tog'ora.
Tog'oramiz teshilgan, axir“.
Oltin baliq aytadi javob:
„Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin,
Borgil, yangi tog'orang bo'lur!“
Chol qaytsaki kampir yoniga,
Tog'oralik bo'libdi kampir.
Lekin urishdi kampir battarroq:
„Ey tentak chol, go'l, devona chol!
Kir tog'ora so'rab oldingmi?
Kir tog'ora mol bo'larmidi?
Jo'na, tentak, baliqqa borgin.
Ta'zim qil-u uy so'rab olgin“.
Chol jo'nadi zangor dengizga,
(Zangor dengiz loyqalangandi.)
Chaqirdi u baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
„Nima kerak senga, chol bobo?“
Ta'zim qilib, shunday dedi chol:
„Podsho baliq, holimga achin,
Meni kampir qarg'adi battar,
Tinchlik bermas, qariding demas,

Jag'i tinmas, uy so'rar nuqul".
Oltin baliq aytadi javob:
„Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin".
Borgil, uy ham bo'ladi nasib!"
Yerto'lasl tomon qaytsa chol:
Yerto'ladan iz ham qolmabdi.
Mo'rilari g'ishtdan, oqlangan,
Eman yog'ochidan yasalgan —
Darvozali bir uy turibdi,
Uy yonida mehmonxona bor.
Derazaning yonida esa,
O'tiribdi kampir taltayib.
Qarg'amoqda cholni battarroq:
„Ey tentak chol, go'l, devona chol!
Kelib-kelib uy so'rabsan-da!
Jo'na darrov baliq yoniga,
Ta'zim qilgil unga sen tag'in,
Qora dehqon bo'lmayman ortiq.
Men begoyim bo'lish istayman!"
Chol jo'nadi zangor dengizga,
(Dengiz notinch, to'lqin urmoqda.)
Chaqirdi u baliqni suvdan.
Baliq chiqib so'radi undan:
„Nima kerak senga, chol bobo?"
Ta'zim qilib, chol shunday dedi:
„Podsho baliq, holimga achin,
Kampirni jin urdi battarroq.
Tinchlik bermas, qariding demas,
Qora dehqon bo'lmasmish ortiq.
U begoyim bo'lish istarmish!"
Oltin baliq aytadi javob:
„Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin".
Chol qaytdi-ku kampir yoniga,
Nima ko'rar? Baland bir saroy,
Peshayvonda turar kampiri.
Suvsar po'stin uning egnida,
Boshida ham alvon dakana.
Qator-qator inju bo'ynida,
Qo'llarida oltin uzuklar,

Oyog'ida qirmizi etik.
Atrofida oqsoch xotinlar,
Qoq o'rtada kampir turardi,
Sochlaridan sudrab urardi.
Kampiriga so'z qotdi chol:
„Salom, aslzoda begoyim,
Ko'ngling endi to'ldi, shekilli?..“
Kampir unga o'shqirdi battar,
Otxonada ishlashga soldi.
O'tdi hafta ketidan hafta,
Kampir tag'in mindi qahriga,
Baliq tomon yo'lladi cholni:
„Tez bor, ta'zim qilgil baliqqa!
Ortiq men begoyim bo'lmayman,
Podsho xotin bo'lish xohlayman“.
Qo'rqib ketdi chol, shunday dedi:
„Eshakmiya yedingmi, kampir?
Yurish-turish nima, bilmaysan.
Podsholik masxara bo'ldimi?“
Kampir battar mindi qahriga,
Chol yuziga tarsaki urdi:
„Qora dehqon, qanday botinding,
Kim qo'yibdi senga so'z aytmoq.
Menga — menday begoyimga-ya?
Yaxshilikcha jo'nab qol, deyman,
Jo'natgayman bog'lab, bormasang“.
Chol dengizga qarab yo'l soldi.
(Zangor dengiz qora rang oldi.)
Chaqirdi u baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
„Nima kerak senga, chol bobo?“
Ta'zim qilib, so'z aytdi chol:
„Podsho baliq, holimga achin,
Kampir tag'in boshladi g'avg'o
Bo'lmas emish ortiq begoyim,
Bo'lar emish erkin malika!“
Oltin baliq beradi javob:
„Qayg'urmagil, tangri yor bo'lsin,
Mayli, kampir bo'lar malika“.

Chol qaytdi tez kampir yoniga,
Qarasaki, shohona qasr.
Qasr to'rida ko'rinar kampir —
O'tirardi malika bo'lib,
Xizmatida beklar, amirlar,
Asl sharob quyib bermoqda
Ham malika quymoq yemoqda.
Atrofida talay yasovul,
Yelkalarda oyboltalari,
O'rab turar juda bahaybat.
Buni ko'rib qo'rqib ketdi chol
Va so'z aytar yetti bukilib:
„Savlatli malika, salomalaykum!
Shoyad endi to'lgandir ko'ngling?“
Qayrilib ham boqmadi kampir.
Tez haydang deb buyurdi, xolos.
Sakrab turdi beklar, amirlar,
Cholni sudrab, haydab soldilar.
Yasovullar eshik yonida
Sal bo'lmasa chopa yozdilar.
Mazax qilib qoldi olomon:
„Qilig'ingdan topding, nodon chol!
Bundan keyin bo'lg'usi saboq:
O'z ko'rpangga qarab cho'z oyoq!“
O'tdi hafta ketidan hafta,
Kampir battar mindi qahriga.
Erin izlar, chopar yuborib,
Cholni topib keldilar axir.
Kampir shunday dedi choliga:
„Jo'na tag'in baliq yoniga,
Ta'zim qilib, o'tingil darrov.
Bo'lmagayman ortiq malika
Dengiz shohi bo'lish istayman.
Dengiz-okeanda yashayman.
Xizmatimda tursin baliq ham,
Baliq bo'lsin menga xizmatkor“.
Botinolmas so'z aytishga chol,
Bo'la olmas kampir so'zini.
Tag'in bordi zangor dengizga,

Qora quyun ko'rar dengizda.
To'lqinlar o'shqirar g'azabkor,
Ham to'lg'anar, ham uvlar tinmay.
Chaqirdi u baliqni suvdan,
Baliq chiqib so'radi undan:
„Nima kerak senga, chol bobo?“
Ta'zim qilib, shunday dedi chol:
„Podsho baliq, holimga achin,
Jonga tegdi la'nati kampir,
Ortiq bo'lmas emish malika,
Dengiz shohi bo'lish istarmish
Va dengizda yashash istarmish.
Sen ham borarmishsan xizmatga,
Bo'larmishsan unga xizmatkor“.
Bitta so'z ham demadi baliq,
Suvga urib dumini faqat
G'oyib bo'ldi dengiz tagiga.
Javob kutib turdi sho'rlik chol,
Uzoq qolib dengiz bo'yida...
Qaytdi kampir yoniga axir,
Ko'rsa, tag'in o'sha yerto'la.
Bo'sag'ada o'tirar kampir,
Qarshisida teshik tog'ora.

Xans Kristian Andersen

(1805 — 1875)

O'zining ajoyib va g'aroyib ertaklari bilan jahonga tanilgan buyuk so'z ustalaridan biri Xans Kristian Andersen Daniyaning Odens shahrida 1805-yilda dunyoga keldi. Bo'lajak adib Spagels maktabiga o'qishga kirdi. 1828- yilda Kopengagen universitetida o'qishni davom ettirdi. U 30-yillarda Fransiya, Shveysariya, Italiya, Gretsiya va Ispaniya bo'ylab sayohat qildi. Sayohat davomida yozuvchi juda ko'p narsalarni ko'rdi, eshitdi. Xalq og'zaki ijodi bilan yaqindan tanishdi.

Ijodiy mashqini 20-yillardan boshlagan Andersen o'z kuchini lirika, roman, dramaturgiya, sayohat ocherklarida sinab ko'rdi.

Uning, ayniqsa, tarix-ertak asarlari yosh kitobxonlar uchun maroqlidir. „Bolalar uchun aytilgan ertaklar“ (1835—1842), „Yangi ertaklar“ (1843—1848), „Tarix“ (1852—1855), „Yangi ertaklar va tarix“ (1858—1872) va boshqa kitoblari Andersenning nomini mashhur qildi, jahonga tanitdi.

Andersen bu kitoblarni yaratishda xalq og'zaki ijodidan unumli foydalandi, ularning orzu-armonlarini qog'ozga tushirishga harakat qildi. Ertaklardagi xarakter va jonli nutqni yanada mukammallashtirishga erishdi. Shuning uchun ham Andersen yaratgan barcha ertaklar sodda, kitobxon uchun tushunarli bo'lishi bilan birga, o'quvchilar xotirasida uzoq vaqt saqlanadi.

Andersen ertaklarining qahramonlari o'zlarining samarali mehnatlari, aql-idroklari, axloq-odoblari bilan kitobxon tahsiniga sazovor bo'ladilar. Uning „Qo'ng'iroqli girdob“, „Kumush tanga“, „Kolbasa sixidan sho'rva“, „Go'ng-qo'ng'iz“ va boshqa ertaklari fikrimizga yorqin misol bo'la oladi. Masalan, „Qo'ng'iroqli girdob“ asarini olib ko'raylik. Ertakda asrlar mobaynida ezilgan, og'ir mehnat va zulmdan tinka-madori

qurigan mehnatkash xalq vakili Blakening o'z xo'jasiga qarshi kurashi kitobxonni quvontiradi.

Ertakchining „No'xat ustidagi malika“ asari ham yosh kitobxonning kulgisini qistatadi, ham tannoz malikaga nisbatan qahr-g'azabini keltiradi.

Bir shahzoda haqiqiy malikaga uylanish uchun butun yer yuzini, shahar-u qishloqlarni qidirib hech qayerdan haqiqiy malikani topa olmaydi. Hafsalasi pir bo'lgan, tarvuzi qo'l-tig'idan tushgan shahzoda qasrga qaytadi.

Kunlardan bir kuni ko'z ko'rib, quloq eshitmagan mo'jiza yuz beradi:

„Bir oqshom havo aynigandan-aynibdi: shunday chaqmoq chaqib, momaqaldiroq gulduros solibdiki, yomg'ir chunonam chelaklab quyib beribdiki, dahshatning o'zginasi!

To'satdan shahar darvozasi taqillab qolibdi: keksa qirol borib darvozani ochibdi.

Darvozada malika turardi. Yo qudratingdan, uni nimaga o'xshatish mumkin! Suv malikaning sochlari, ko'ylaklaridan sharillab oqib, to'ppa-to'g'ri boshmoqlarining uchlariga, tovonlariga tushardi, u bo'lsa pinagini buzmay, men haqiqiy malikaning xuddi o'ziman, derdi“

Malikani sinab ko'rish ishlari ham juda g'alati bo'ladi. Tunda qirq qavat ko'rpa ostiga bitta no'xatni yashirib, joy solib beradilar. Tannoz, oqbilak qiz ertalab o'rnidan turar ekan, „Qanday uxlab turdingiz?“ deyilgan savolga nolish, ichki dard bilan javob beradi:

„Ey, juda yomon! — deydi u. — Ko'zimni yummadim, desam ham bo'ladi! Men qandaydir qattiq narsaning ustida yotdim, butun a'zoyi badanim ko'karib ketibdi! Naqadar dahshat!“

Shahzoda qizning haqiqiy malika ekanligini bilib, unga uylanadi.

BOLALAR GURUNGI

Bir badavlat savdogar bolalarga ziyofat berdi. Ziyofat kechasiga boy va dongdor xonadonlarning bolalarini taklif qildi. Savdogar ishlari gumburlab yurishib turgan, o'zi ham o'qimishli odam edi, o'z vaqtida gimnaziyani bitirgandi. Gimnaziyada o'qishga uning hurmatli otasi majbur qilgan edi. Otasi

yoshligida chayqovchilik qilgan bo'lsa-da, lekin halol, mehnatkash odam edi. Serharakat ota qancha mol-dunyo orttirgan bo'lsa, o'g'li uni yanada ko'paytirdi. Savdogar hushyor, rahmdil kishi bo'lsa-da, lekin odamlar uning bu fazilatlaridan ko'ra, boyliklari haqida ko'proq gapirishardi.

Uning „aslzodalar“ va „ulug'vor boyonlar“dan tanish-bilishlari ko'p edi. Shuningdek, na u va na bu mo'tabar toifaga aloqasi bo'lmagan kishilar bilan ham muomala qilar, tanish-bilish orttirar edi.

Xullas, uning uyida kattagina yig'ilish bo'ldi, yig'ilganlar faqat bolalar edi. Ular tinimsiz javrashar, tillariga kelganini qaytarmay gapirishar edi. Bolalar orasida g'oyat chiroyli, lekin o'taketgan dimog'dor bir qizcha ham bor ekan. Qizchanning jismiga kibr-havo ataylab kiritilmagan, balki maqtov-e'zozlar bilan singdirilgan ekan. Yana kimlar deng, qizchanning otasonasi emas, unga qaraydigan xizmatkorlar uni shunday „kasalga“ chalintirib qo'yishgan ekan. Qizchanning otasi kamer-yunker bo'lgan ekan. Qizchanning tasavvurida bu „favqulodda muhim“ unvon bo'lib tuyulgan.

— Men kamer-yunker qiziman! — derdi u.

Bu qizcha baqqol yoki biror boshqa kasb-korli kishining farzandi bo'lib tug'ilishi ham mumkin emasmidi? Ha, darvoqe, u yoki bu oilada tug'ilish bizning istak-ixtiyorimizdan mustasno hol. Xullas, qizcha boshqa bolalarga o'zining „aslzoda“lardan ekanini, oqsuyaklar nasabidanligini uqtirib:

— Kimki oddiy toifadan bo'lsa, undan biror e'tiborli odam chiqmaydi. Har qancha o'qima, intilma, o'rganma — baribir qoning toza bo'lmasa, aslzoda bo'lmasang hech narsaga erisholmaysan, — derdi. — Familiyasi „sen“ bilan tamomlanadigan kishilarni tilga olmasa ham bo'laveradi — ulardan odam chiqmaydi! Biz aslzodalar har qanday „sen“lardan nariroqda, qo'lni belga qo'yib, ularga qiyo boqmay turishimiz lozim.

Shundan so'ng fuqaro oldida o'zini qanday tutish kerakligini ko'rsatish uchun nozik qo'llarini ikki biqiniga qo'yib, tirsaklarini oldinga chiqargancha g'urur bilan turardi. Uning nozik qo'llari chiroyli, o'zi bag'oyat istarasi issiq, go'zal edi.

Biroq savdogarning qizi undan ranjib qoldi, nega desangiz, uning otasining familiyasi Massen edi. Mana shu zahoti u boshini baland ko'tardi-da, shunday dedi:

— Mening otamni bilasanmi, otam yuz regsdalarning hammasiga novvot sotib olishi va uni sochib tashlab yuborishi mumkin. Sening otang shunaqa qila oladimi?

— Mana, mening otam esa, — dedi bir yozuvchining qizchasi, — sening otang, hozirgi dunyodagi hamma otalar haqida ham gazetaga yozishi mumkin. Oyim „Hamma otangdan qoʻrqadi“, deydi, axir gazeta uning aytganini qilar ekan-da.

Shu soʻzlardan soʻng qizcha takabburona kekkaygancha turib oldi, uning kibr-havosiga goʻyo olam torlik qilardi.

Devor orqasida kambagʻal bir bola turgan edi, u qiya ochiq turgan eshikdan astagina moʻralab bolalarga qaradi. Eshikni ochib, tengqurlari oldiga kelishga jurʻat eta olmasdi. Bunday kambagʻal, bechora bolaga badavlat, aslzoda bolalar davrasiga kirish yoʻl boʻlsin? Bola bugun oshpaz xotinning buyrugʻiga koʻra oshxonada qarashib yurgan edi, yumushni tugatgach, bolaga qiya ochiq eshikdan yasanib-tusanib olib, oʻyin-kulgi qilayotgan bolalarni tomosha qilishga ruxsat berildi. Shuning oʻzi ham kambagʻal bola uchun katta baxt edi.

„Qani endi men ham shularning oʻrnida boʻlsam!“ dedi oʻzicha havasi kelib, biroq shu paytda u mahmadonalik qilayotgan qizchalarning gap-soʻzlarini eshitib qoldi. Bola ularning gapidan oʻsal boʻlib, umidsizlikka tushishi mumkin edi. Nega desangiz, bu bolaning ota-onasida ortiqcha qora chaqa ham yoʻq edi-da, gazetaga obuna boʻlishiga kelganda, hech imkoni yoʻq edi. Bunday odamlar gazeta nashr etishni loaqal xayoliga keltira olarmidi? Lekin eng yomoni shundaki, otasining familiyasi, demak, uning oʻz familiyasi ham „sen“ bilan tamom boʻlardi! „Xullas, mendan hech qachon biror durust odam chiqmaydi! — deb oʻyladi kambagʻal bola. — Mana baxtsizlik. Lekin mening tomirimda chinakam toza qon aylanyapti! Bu haqda tortishib oʻtirishga oʻrin ham yoʻq!“

Oʻsha kuni kechqurun bolalar gurungida mana shunday gap-soʻzlar boʻlib oʻtgan edi.

Oradan koʻp yillar oʻtib ketdi, oʻsha bolalar allaqachon ulgʻayib, katta boʻlishdi.

Bu vaqtda oʻsha shaharda xazinalar liq toʻla bir uy paydo boʻldi. Hamma shu uyga kirishni, undagi moʻjizalarni tomosha

qilishni istardi, hatto bu yerga o'zga shaharlardan ham odamlar kelishardi.

Xo'sh, savdogar uyiga yig'ilishgan o'sha bolalardan qaysinisi endi bu mening uyim, der ekan-a? Bunday qaraganda „Falonchi aslzodaniki bo'lishi mumkin“, deb aytish turgan gap, lekin bunday emas. Ha, bu uy o'sha kuni kechqurun oshxonada xizmat qilib, eshikdan mahmadonalik qilayotgan bolalarga qarayotgan kambag'al bolaniki! Ana o'sha bolaning familiyasi „sen“ bilan tamom bo'lsa-da, lekin undan odam chiqdi. Mashhur rassom Torvaldsenni kim tanimaydi, deysiz?

Boshqa bolalar-chi? Nasl-nasabi, boylik va otasining o'tkir farosatini pesh qilib, gerdaygan bolalar endi kim bo'lgan ekan? Albatta, biror kimsa bo'lgani turgan gap. Axir ular hammasi bola edi-da, bolalarda sodda, sof tushuncha, murg'ak, o'tkir zehn bo'ladi. O'sha kechki gurgundagi ularning fikr-xayoli, gap-so'zlari shunchaki bir bolalik edi, xolos.

